

В статье на материале первоисточников произведений и в опоре на локальное диалектное окружение П. А. Кулиша рассмотрены отдельные морфологические черты языка писателя.

Ключевые слова: восточнополесский говор, языковое окружение, первоисточник, флексия.

In article on a material lifetime primary sources and in a support on P. Kulish's local dialect environment separate morphological features of language of the writer are considered.

Keywords: eastern Polissia dialect, language environment, the primary source, inflection.

УДК 811.161.2'42:821.161.2-6 Українка

Коротич К.В.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВИБАЧЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті на матеріалі листів Лесі Українки розглянуто мовні засоби реалізації комунікативного наміру вибачення.

Ключові слова: комунікація, епістолярій, лист, епістолярна формула, вибачення.

Як відомо, етикетні мовні засоби використовуються для «вираження найбільш частотних і соціально значущих комунікативних намірів» [2, 200], одним із яких є вибачення. Вибаченням називають коригувальну дію, функція якої полягає в тому, щоб змінити значення, котре може бути надане якому-небудь вчинку [11, 20]. Вдале втілення цього комунікативного наміру лінгвальними та паралінгвальними засобами сприяє підтриманню успішної комунікації, вивчення якої є важливим і з теоретичного, і з практичного поглядів. Тому ми розглянемо мовну репрезентацію вибачення в приватній кореспонденції 1881–1913 рр. Лесі Українки, чий епістолярій дає багатий матеріал для вивчення комунікативних стратегій і тактик та є ще малодослідженим у цьому аспекті. Адже на сьогодні докладно вивчено лексичний, фразеологічний, синтаксичний і стилістичний рівні епістолярію письменниці (Г. Л. Аркушин [1], З. М. Бичко [3], С. К. Богдан [4; 5; 7; 8], Н. М. Журавльова [10], В. Ф. Святовец [14]), його джерелознавчо-текстологічний аспект (В. А. Савчук [12; 13]), розпочато дослідження цілісного вияву мовної особистості Л. П. Косач в її листах (В. В. Власенко [9]), проте комунікативній площині епістол Лесі Українки присвячено лише окремі публікації (С. К. Богдан [6], С. М. Шевель [15; 16]), через що наша розвідка є актуальною.

Отже, комунікативний намір вибачення за не написаний вчасно лист у листах Лесі Українки реалізовано передусім етикетними формулами вибачення, про які зазначає С. К. Богдан [7, 371]. Це дієслова та сталі вислови із семантикою вибачення (*вибачай, вибачте, вибачайте, пробач, пробачте, простіть, даруйте; просить прощення*), вербально-вербальні словосполучення

із семантикою вибачення, ускладненою проханням (*прошу вибачити, прошу пробачити*). Вибачення може бути переданим і описовими конструкціями дієслів із названим значенням у формі наказового способу зі спонукальною часткою *нехай*: «*Хтось дорогий нехай вибачить комусь білому його нечемність*» (Л. Укр. X, 208). Такі етикетні формули, як *не гнівайтесь, не сердись*, крім комунікативного наміру вибачення, реалізують ще й намір змінити негативні емоції адресата до адресанта. Вислови із цими формулами подекуди ускладнюються дієсловами та фразеологізмами, що мають семантику надії (*сподіваюсь, мало маю надії*), а також модальними словами зі значенням гаданості, невпевненості: *може, запевне* («*Запевне, Ви сердитесь на мене, що я Вам довго не писала...*» (Л. Укр. IX, 251)) – або / та функціонують у складі питальних речень («*Ти не дуже сердишся, що я тобі не хутко відповідаю?*» (Л. Укр. X, 77), «*Хтось любий, може, й зовсім уже нагнівався?*» (Л. Укр. X, 87)). Так само етикетні формули на зразок *пробачте* Леся Українка може розгортати в питальних і розповідних реченнях, які функціонують у дружніх листах: «*Чи пробачите Ви мені, чи зглянется Ваше серце надо мною? Я мало маю на те надії, бо не знаю, чи змогла б сама пробачити іншому за таке, в якому сама почувуюся до вини проти Вас... Та все ж вислухайте мої оправдання, може, тоді хоч трохи вибачите мені*» (Л. Укр. X, 170). Досить часто адресантка використовувала дієслова на кшталт *не написала, не озивалась* на позначення непідтримування комунікації, далі викладаючи причини цього: «*Не озивалась я до Вас через причини приватні та загальногромадські*» (Л. Укр. X, 192).

У приватній кореспонденції Лесі Українки деінде замість етикетного вибачення серед інших нестандартизованих засобів зустрічаємо похвалу адресатові – так зване комунікативне «погладжування»: «*До когось дуже любого, дуже дорогого, що ніколи не сердиться на когось і завжди когось розуміє. Хтось до когось давно хоче писати, та ніяк не може прийнятись, то якийсь спішний лист на заваді стане, то хтось розкисне сам, та й так нема ладу*» (Л. Укр. X, 64). Крім того, із цією метою авторка використовувала й апеляцію до прецеденту та імпліцитно виражене сподівання на добре ставлення адресата до себе: «*Хтось дорогий та добрий пробачить комусь-якомусь за мовчання, як уже не раз пробачав, – правда?*» (Л. Укр. X, 126). Поряд із комунікативним «погладжуванням», вираженим лексемами з позитивною оцінкою, може бути подана контрастна негативна характеристика себе як неуважного кореспондента, репрезентована лексемами з негативною оцінкою: «*Хтось дуже любий, що написав до когось у Київ, а хтось дурний, що не написав до когось, виїжджаючи з Києва*» (Л. Укр. X, 191). Цікавою в останньому вислові є його синтаксична структура, де дзеркально побудовані «позитивну» і «негативну» частини з'єднує протиставний сполучник *а*. У листах функціонують також українські й іншомовні слова та вислови із семантикою провини: *винний, tea culpa*¹⁵: «*Як же я винна і перед Вами, і перед собою, що так давно-давно не писала до когось!*» (Л. Укр. X, 212).

¹⁵ Моя провинна (лат.).

Таким чином, авторка, перепрошуючи, може й не використовувати етикетних формул, а послуговуватися натомість великою кількістю не стандартизованих для ситуації вибачення мовних засобів. Адресантка добирає їх, часто зважаючи на зворотний зв'язок. Так, в епістолярії Лесі Українки маємо кілька типів реакції на реальні чи уявні докори, які авторка намагалася випередити, відразу попрохавши вибачення сама. Це, зокрема, визнання їх справедливості: *«Не буду вже нічим одбріхуватись, а тільки скажу, що я сама не знаю, як я могла так довго не писати до Вас; якщо будете мене лаять, то я того варта»* (Л. Укр. IX, 105). У відповідях Лесі Українки на докори трапляються вкраплення чужих реплік: *«Що я “безсовісна”, то правда, але ще [не] до кінця, тим-то все ж напишу тобі ще з Дерпта, як обіцяла»* (Л. Укр. IX, 403), *«Гоголь то правду каже, та тільки не завжди можливо відповідати “моментально”...»* (Л. Укр. IX, 299). Авторка може й не погоджуватися зі своїми кореспондентами, скажімо, через комунікативне непорозуміння – її неправильні висновки із ситуації: *«Даремне вирікаєте, що ми не пишемо до Вас, бо це не з жадної образи та гніву, а просто я думала, що Вам тепер, під час виборової гарячки, то і циганські діти не милі, не то що мої листи»* (Л. Укр. IX, 56), *«Не одписувала до Вас я через те, що думала, може, Вам нема часу возитись із моїми листами, бо мама казала мені, що Лідочка слаба і Ви дуже заклопотані»* (Л. Укр. IX, 11). У першому контексті вжито лексему *даремне* із семантикою безпідставності, а також лексему *просто*, яку часто застосовують у поясненнях і виправданнях. У другому ж листі (до М. П. Драгоманова від 1888 р.) Леся Українка акцентує нерівноправність комунікації розмовною лексевою *возитись*, що містить сему 'зайвий клопіт' і позначена негативною оцінкою.

Адресантка може перепросити й опосередковано, не вживаючи експліцитних засобів вибачення, наприклад, констатуючи факт і передаючи емоції знаком оклику (*«Знов я запізнилась з листом до Вас!»*) (Л. Укр. IX, 218)) або застосовуючи лексеми із семантикою необхідності: *треба, годилось би* (*«Давно годилось би мені самій написати до Вас, та все якось “за недосужністюю времени и за разными околичностями” не виходило»*) (Л. Укр. IX, 217)).

Вибачення в епістолярії Лесі Українки може передаватися й уявним діалогом із кореспондентом, котрий починається риторичним питанням, що може містити її негативну характеристику, на яке відповідає сама авторка, заперечуючи цю характеристику: *«Що Ви думаєте про мене? Чи не думаєте, що я просто з недбальства залишила свою обіцянку й замір написати до Вас “першою”. Ні, товаришу, як бачите, і не залишила, і не забула, а, вірте мені, думала і хотіла писати, але не могла»* (Л. Укр. X, 160), *«Мій хтосічок дорогий що про мене думає? Нехай не думає нічого лихого»* (Л. Укр. X, 99). До пояснення можуть бути введені сталі судження, зафіксовані прислів'ями, що й обіграє авторка: *«Однак кажуть люди *qui s'excuse s'accuse*¹⁶, то я краще буду що іншого писати»* (Л. Укр. IX, 147), *«...ти, певне, не дивуєшся, що моє*

¹⁶ Той, хто виправдовується, – обвинувачує себе (франц.).

“завтра” все виходить “післязавтра” – *l’homme propose, Dieu oppose!*¹⁷ або скоріш *le diable oppose*¹⁸» (Л. Укр. IX, 309). Дуже часто, пояснюючи свої перерви в листовній комунікації, Леся Українка вживає прислівники з часовою семантикою: *завтра, післязавтра*, – які втрачають конкретне значення певного часового відтинку й набувають невизначеного (*скоро, нескоро*), як у попередньому прикладі, – *до сьогодні, давно, давненько, давно-давно, не зараз, не хутко, не одразу*, – котрі у вислові досить часто протиставляються прислівникам зі значенням негайності: *зараз, одразу, моментально*. Інколи авторка використовує й сполучення часток на кшталт *аж, ось* із прислівниками часу *коли, тепер*: «Хтось комусь *аж ось коли пише! Ой, бо хтось таки згине через поштові клопоти! Оце лежить перед кимсь аж 7 листів написаних, а се 8-й, а ще 4 треба от-от написати...*» (Л. Укр. X, 149). У наведеному вислові маємо також жартівливу гіперболу й вигук, що разом із окличною інтонацією, переданою відповідним розділовим знаком, наближають листовну комунікацію до усної, чого, певне, й прагнула адресантка в неформальному спілкуванні (наприклад, з О. Ю. Кобилянською).

У листах Лесі Українки часто маємо й синтаксичні структури, що містять лексеми, які позначають негативні емоції стосовно себе: *як мені прикро, мені аж сором, стидно, самій неприємно*: «Я стільки годувала тебе завтраками, що вже мені аж *сором* перед тобою...» (Л. Укр. IX, 262).

Окремої уваги потребує мовна репрезентація причин, через які авторка не відповіла на листи. Більшою мірою Леся Українка подає етикетну формулу або якийсь нестандартний мовний засіб, а далі вказує причини затримки: «Даруйте, що я не відписала Вам свого часу, отримавши Вашого листа з віршами. Сталося так, що...» (Л. Укр. X, 229), «Я давно до Вас не озивалась, бо не було нічого, вартото Вашої уваги, до писання» (Л. Укр. X, 264). Зрідка в діловій кореспонденції спостерігаємо такі синтаксичні структури, де причини виступають як суб’єкт, а авторка – як об’єкт їх дії: «Деякі пильні справи одібрали мені можливість відписати Вам хутко на Ваш лист» (Л. Укр. IX, 136), «Переїзд на нове місце і дві гострі недуги перед і по переїзді не дали мені відповісти досі на Ваші два листи» (Л. Укр. X, 301). У висловах із поясненням причин затримки переважно функціонують відповідні сполучники причини (*бо, через те що*) та прийменник *через*, що виражає причинові відношення («Не написала я тобі одразу і до сьогодні *через те, що* була в чималій ажитації» (Л. Укр. X, 182)), а також протиставні сполучники *та, але, а* («На листа хотіла зараз відповісти, *та* якось нездужалось...» (Л. Укр. X, 304)).

Проаналізувавши матеріал, можемо виділити кілька особливостей синтаксичного й лексичного вираження причини перерви в листовній комунікації залежно від адресата. Так, у листах до матері авторка досить часто використовує сталі конструкції з лексемою на зразок *вибач*, за чим ідуть пояснення: «*Вибачай, що* я тобі давно не писала. *Та* ото тії...» (Л. Укр. X, 238), «*Вибач, що* я тобі довго не відповідала, *та* я...» (Л. Укр. X, 241).

¹⁷ Людина передбачає, Бог визначає! (франц.).

¹⁸ Чорт визначає (франц.).

Натомість у дружніх листах до О. Ю. Кобилянської Леся Українка застосовує здебільшого різноманітні розгорнуті нестандартизовані конструкції з численними засобами інтимізації. Такі мовні особливості листів, очевидно, можна пояснити позамовними причинами, зокрема фактором адресата й рівноправністю / нерівноправністю соціальних ролей комунікантів.

Іншим типом «виправдання» є дати зрозуміти кореспондентові, що він сам не підтримував комунікацію: *«Не хотючи, відплатила і я Вам доброю мовчанкою»* (Л. Укр. IX, 189), *«Ми таки одно одному не наприкрємось листуванням! Не мало часу минуло, поки Ви мені написали, а я Вам аж за два місяці збралась відповісти»* (Л. Укр. IX, 134). У другому вислові авторка ще й іронічно коментує цю своєрідну компенсацію комунікативного мовчання.

Листування є специфічним різновидом комунікації, оскільки передбачає значний розрив у часі між репліками комунікантів – листами, монологічними за своєю природою, але водночас покликаними замінити діалог. Леся Українка реалізує в епістолярному спілкуванні комунікативний намір вибачення в різний спосіб, що залежить, зокрема, від того, хто був призвідцем комунікативного мовчання. Вибачення може бути прямим і опосередкованим, досить коротким і розгорнутим, експліцитним та імпліцитним, виражатися за допомогою етикетних формул або розлогих нестандартизованих мовних засобів, серед яких лексеми із семантикою емоцій, сподівання, необхідності, безпідставності, негативною і позитивною оцінкою; модальні слова зі значенням гаданості, невпевненості; питальні й окличні речення для вираження емоцій та ін. Особливе місце займають уявний діалог із адресатом, мовні засоби вираження комунікативного «погладжування» й нестандартні способи вибачення. Перспективи подальшого дослідження теми вбачаємо в розгляді комунікативного наміру вибачення на матеріалі епістолярної спадщини українських культурних діячів ХІХ-ХХІ століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Варіанти імені, жартівливі прізвиська, псевдоніми та криптоніми Лесі Українки / Григорій Аркушин // Дивослово. — 1995. — № 2. — С. 15—16.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. — К. : Академія, 2004. — 344 с. — (Альма-матер).
3. Бичко З. Іншомовна фраземіка в епістолярії Лесі Українки / Зіновій Бичко // Дивослово. — 1999. — № 2. — С. 64.
4. Богдан С. «До когось любого, і дорогого, і славного...» (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської) / Світлана Богдан // Дивослово. — 1994. — № 2. — С. 15—19.
5. Богдан С. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу / Світлана Богдан // Українська мова і література в школі. — 1993. — № 2. — С. 33—36.
6. Богдан С. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів: Агатагел Кримський / С. Богдан // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. — 2008. — Т. 4, кн. 2. — С. 315—337.
7. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Світлана Богдан. — К. : Рідна мова, 1998. — 475 с.

8. Богдан С. «Прощальний» дискурс епістолярії Лесі Українки: словесна і невербальна семіотика / С. Богдан // *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. — 2010. — Т. 6. — С. 191—210.
9. Власенко В. В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / Власенко В. В. // *Уч. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер : Филология. Соц. коммунікації.* — Т. 25(64). — № 1. — Ч. 2. — С. 349—354.
10. Журавльова Н. Дещо про епістолярну гречність Лесі Українки / Наталія Журавльова // *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. пр. — 2008. — Т. 4, кн. 2. — С. 307—315.
11. Ратмайр Р. Прагматика извинения: Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Ренате Ратмайр ; пер. с нем. Е. Араловой. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — 272 с. — (Studia philologica. Series minor).
12. Савчук В. Доля листів Лесі Українки : моногр. / Валентина Савчук. — Луцьк : Твердиня, 2011. — 168 с.
13. Савчук В. А. Епістолярна спадщина Лесі Українки: джерелознавчо-текстологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.09 «Літ. джерелознавство і текстологія» / Савчук Валентина Анатоліївна. — К., 2009. — 20 с.
14. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки / Володимир Федорович Святовець. — К. : Вища шк., 1981. — 183 с.
15. Шевель С. М. Лінгвотекстові параметри епістолярію Лесі Українки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Шевель Святослав Миколайович. — К., 2011. — 19 с.
16. Шевель С. М. Модулювання автодіалогічних комплексів епістолярію Лесі Українки / Шевель С. М. // *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. пр. — 2010. — Вип. 31. — С. 387—394.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Л. Укр. IX — Українка Леся Твори в 10 т. Т. 9 : Листи (1881—1900) / Леся Українка ; упоряд., підгот. тексту, вступ. ст., приміт. В. С. Курашова. — К. : Дніпро, 1965. — 535 с.

Л. Укр. X — Українка Леся Твори в 10 т. Т. 10 : Листи (1901—1913) / Леся Українка ; упоряд., підгот. тексту, передм. Є. В. Михайлюк. — К. : Дніпро, 1965. — 499 с.

В статье на материале писем Леси Украинки рассмотрены языковые средства реализации коммуникативного намерения извинения.

Ключевые слова: коммуникация, эпистолярый, письмо, эпистолярная формула, извинение.

In the article the author considered the language means of implements of communicative intention of an apology on the material of the letters of Lesya Ukrainka.

Keywords: communication, epistolary, letter, epistolary formula, apology.